

ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี : สายสัมพันธ์ไทย-อิหร่านในงานสถาปัตยกรรม

วสนน สาณะเสน

นักศึกษาระดับปริญญาโท ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร



คำสำคัญ แขกเจ้าเซ็น สถาปัตยกรรมเปอร์เซีย มัสยิด ศิลปะอิสลาม อิหร่าน

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษารูปแบบทางสถาปัตยกรรมแบบเปอร์เซียที่ปรากฏในศาสนสถานของ “แขกเจ้าเซ็น” ซึ่งเป็นมุสลิมในกายซื่อฮ์ในย่านฝั่งธนบุรี โดยเลือกศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็น 5 แห่ง ซึ่งมีลักษณะของเปอร์เซียชัดเจนมาเป็นกลุ่มตัวอย่างและสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้อง ผลการวิจัยพบว่าศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีเกิดจากความต้องการดำรงอัตลักษณ์ทางความเชื่อของตนและเพื่อแสดงสายสัมพันธ์ของตนกับชาวอิหร่านแขกเจ้าเซ็นได้เลือกองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของเปอร์เซียมาใช้และนำสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามในกายซื่อฮ์มาตกแต่งศาสนสถานของตนโดยประยุกต์เข้ากับลักษณะท้องถิ่นของชุมชน ก่อให้เกิดความงามรูปแบบใหม่ที่ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์สืบไป

“แขกเจ้าเซ็น” คือกลุ่มชาวไทยมุสลิมนิกายชีอะฮ์สาขาอิษนาอัสชะรียะฮ์หรือนิกายอิหม่าม 12 องค์ ที่สืบเชื้อสายมาจากขุนนางชาวเปอร์เซียและมุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านในสมัยกรุงศรีอยุธยา ศูนย์กลางของมุสลิมกลุ่มนี้อยู่ที่ฝั่งธนบุรี ศาสนสถานของพวกเขาทั้งห้าแห่งอันได้แก่มัสยิดกุฎีหลวง กุฎีเจริญพาศน์ มัสยิดดิลพัลลาห์ มัสยิดมดงธรรมอิสลาม และมัสยิดอัลฮูดา ล้วนผ่านการบูรณะ จนเปลี่ยนรูปแบบไปหลายครั้งแต่มิได้เปลี่ยนเป็นสถาปัตยกรรมเปอร์เซียอย่างชัดเจน กระทั่งเมื่อแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีกลุ่มหนึ่งเดินทางกลับมาจากการศึกษาต่อที่อิหร่านพร้อมกับนำความงามของสถาปัตยกรรมเปอร์เซียมาสร้างศาสนสถานในชุมชนของตนเพื่อแสดงว่าเป็นชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากชาวอิหร่านและมีความเชื่อในศาสนาร่วมกับอิหร่าน “ศาสนสถานแบบเปอร์เซีย” จึงถือกำเนิดขึ้นในชุมชนแขกเจ้าเซ็นที่ฝั่งธนบุรี แม้จะมีได้มีรูปลักษณ์อย่างสถาปัตยกรรมเปอร์เซียทุกประการด้วยข้อจำกัดและลักษณะท้องถิ่นของชุมชน แต่แขกเจ้าเซ็นได้เลือกองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเปอร์เซียมาใช้และนำสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์มาตกแต่ง โดยประยุกต์เข้ากับลักษณะท้องถิ่นของชุมชนแล้วรังสรรค์ให้ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมเปอร์เซียของอิหร่าน

ความเป็นเปอร์เซียเริ่มตั้งแต่รูปแบบภายนอกของอาคาร ตามด้วยองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย ได้แก่ โดม พิชตาค ช่องโค้งยอดแหลม มินิโอบ และการตกแต่งด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินลายพรรณพฤกษากับอักษรประดิษฐ์ ซึ่งสิ่งที่แสดงความเป็นเปอร์เซียชัดเจนที่สุดคือพิชตาคที่สูงสง่า ประดับกระเบื้องสีน้ำเงินอย่างงดงาม ช่วยฉายความเป็นเปอร์เซียให้เห็นตั้งแต่ด้านหน้าอาคาร ส่วนสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ ที่ปรากฏในศาสนสถาน ได้แก่ ป้ายจัน นะบูวัต คานพักเครื่องแห่ ชันชะดัต การตกแต่งศาสนสถานช่วงพิธีมะหะร่า และโรงโตะระบัต สัญลักษณ์เหล่านี้มิได้แสดงความเป็นเปอร์เซียด้วยการจัดวางให้เหมือนอย่างมัสยิดที่อิหร่าน หากแต่แสดงความเป็นเปอร์เซียในด้านความเชื่อทางศาสนาที่มีร่วมกับอิหร่าน เพื่อเตือนใจให้ระลึกถึงพระเจ้าและวิถีทางของอิสลามที่ถูกต้องตามความเชื่อของมุสลิมนิกายชีอะฮ์

จึงกล่าวได้ว่าศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีเป็น “ศาสนสถานแบบเปอร์เซีย” ที่หล่อหลอมขึ้นจากความประทับใจของแขกเจ้าเซ็นที่มีต่อสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย ผสานเข้ากับลักษณะท้องถิ่นของชุมชนจนก่อเกิดเป็นสถาปัตยกรรมเปอร์เซียที่สลายงามในอีกรูปแบบหนึ่ง ทั้งนี้ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีมิได้มีเพียงคุณค่าทางความงามเท่านั้น หากแต่ยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมด้วยการเล่าขานเรื่องราวของชุมชนแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความเชื่อในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ และสายสัมพันธ์ระหว่างแขกเจ้าเซ็นกับชาวอิหร่านผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในศาสนสถานของพวกเขา นับเป็นสถาปัตยกรรมที่ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์สืบไป

“แขกเจ้าเซ็น” คือกลุ่มชาวไทยมุสลิมนิกายชีอะฮ์สาขาอิหม่าอ์ชะรียะฮ์หรือนิกายอิหม่าม 12 องค์¹ ที่สืบเชื้อสายมาจากบรรพชนของมุสลิมอินโด-อิหร่านที่มีผู้นำคนสำคัญคือขุนนางชาวเปอร์เซียใน สมัยกรุงศรีอยุธยาในนามว่า “เจกอะหมัด” นายวานิชชาวอิหร่านที่เดินทางเข้ามาทำการค้าขายใน กรุงศรีอยุธยาในสมัยปลายแผ่นดินพระนเรศวรมหาราช (ครองราชย์ พ.ศ.2133-2148) จนกลายเป็นผู้มั่งมีคนหนึ่งในกรุงศรีอยุธยา ต่อมาท่านได้เข้ารับราชการในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (ครองราชย์ พ.ศ. 2145-2170) ด้วยความชำนาญในการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศจึงได้ดำรงตำแหน่งเป็น “พระยาเจกอะหมัดรัตนราชเศรษฐี” ว่าที่กรมท่าขวาและจุฬาราชมนตรีผู้นำประชาคมมุสลิม² เจกอะหมัดและชาวอิหร่านจึงตั้งถิ่นฐานอยู่ในกรุงศรีอยุธยาได้อย่างมั่นคง ท่านได้สมรสกับสตรี สยามและมีทายาทเข้ารับราชการในราชสำนักหลายคน

ขุนนางสายตระกูลเจกอะหมัดประสบความสำเร็จในการเล่นการเมืองด้วยการสนับสนุนกลุ่มอำนาจ ต่างๆ จนสามารถก้าวขึ้นมามีบทบาทสูงในกรมท่าขวาและหน่วยงานสำคัญอื่นๆ³ จนกระทั่งกรุง ศรีอยุธยาล่มสลายลงเมื่อ พ.ศ. 2310 แขกเจ้าเซ็นกลุ่มหนึ่งได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ ณ ฝั่งธนบุรี บริเวณริมคลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่) โดยอาศัยมัสยิดของมุสลิมิกายซุนนีที่อาศัยอยู่ ก่อนสำหรับประกอบศาสนกิจ เมื่อเข้าสู่ต้นแผ่นดินรัตนโกสินทร์ พระยาจุฬาราชมนตรี (ก้อนแก้ว) ก็ได้รับพระราชที่ดินสำหรับสร้างศาสนสถาน⁴ แห่งแรกของของชุมชนแขกเจ้าเซ็นขึ้นในฝั่งธนบุรี คือมัสยิดกุฎีหลวง ต่อมามีการสร้างเพิ่มเติมตามการขยายตัวของชุมชนคือกุฎีเจริญพาศน์ มัสยิด ดิลพัลลาห์ มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม และมัสยิดอัลสุตา⁵ ฝั่งธนบุรีจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน แขกเจ้าเซ็นในประเทศไทย แม้ภายหลังศาสนสถานบางแห่งจะถูกย้ายไปตั้งที่ใหม่⁶ แต่ก็ยังคงอยู่ ในอาณาบริเวณฝั่งธนบุรี

ตลอดเวลาเกือบ 200 ปีนับแต่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เมื่อ พ.ศ. 2325 จนถึงทศวรรษแรกของ พ.ศ. 2500 นั้น ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีทั้งสี่แห่งได้ถูกบูรณะ ต่อเติมและเปลี่ยน รูปแบบหลายครั้งไปตามยุคสมัยและความเหมาะสม ส่วนใหญ่ปรับเปลี่ยนเป็นสถาปัตยกรรม ท้องถิ่นของไทยผสมกับองค์ประกอบบางอย่างของสถาปัตยกรรมอิสลาม⁷ ยังมิได้มีรูปแบบเป็น สถาปัตยกรรมเปอร์เซียอย่างชัดเจน จนกระทั่งต่อมาได้เกิดเหตุการณ์สำคัญที่ส่งผลกระทบต่อ รูปแบบศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีนั้นคือการปฏิวัติอิสลามในประเทศอิหร่านเมื่อ พ.ศ. 2522 อิหร่านเปลี่ยนการปกครองจากระบอบกษัตริย์มาเป็นสาธารณรัฐอิสลาม รัฐบาลอิหร่าน มีนโยบายสนับสนุนการศึกษาศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์แก่เยาวชนมุสลิมในนานาประเทศรวมถึงประเทศไทย แขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีกลุ่มหนึ่งจึงได้รับทุนให้เดินทางไปศึกษาต่อในประเทศ อิหร่าน ระหว่างที่ใช้ชีวิตที่นั่นพวกเขาเกิดความประทับใจในความงามของสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย ดังนั้นเมื่อกลับมาสู่มาตุภูมิจึงได้บูรณะและต่อเติมศาสนสถานของตนเป็นสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย

เพื่อแสดงตนว่าเป็นชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากชาวเปอร์เซียและมีความผูกพันกับอิหร่านอย่างแนบแน่น^๑ ผ่านทางรูปแบบสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ที่ตกแต่งในศาสนสถาน โดยผสมเข้ากับลักษณะท้องถิ่นของชุมชน ดังรายละเอียดที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ อนึ่งบทความนี้กล่าวถึงศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นเฉพาะรูปแบบปัจจุบันเท่านั้น^๒ ไม่รวมรูปแบบเดิมในอดีต

ความเป็นเปอร์เซียในศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี

1. รูปแบบสถาปัตยกรรม

แม้ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีมิได้เหมือนกับสถาปัตยกรรมเปอร์เซียทุกประการด้วยข้อจำกัดและลักษณะท้องถิ่นของชุมชน แต่การที่แขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีรู้จักเลือกองค์ประกอบประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเปอร์เซียมาใช้ ศาสนสถานของพวกเขาจึงกลายเป็นสถาปัตยกรรมเปอร์เซียในอีกรูปแบบหนึ่งในที่สุด เพื่อให้เห็นภาพของ “ความเป็นเปอร์เซีย” ที่ปรากฏในศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีได้อย่างชัดเจน จึงขออธิบายจากภาพรวมสู่ภาพย่อยพร้อมทั้งเทียบเคียงกับสถาปัตยกรรมเปอร์เซียอันเป็นต้นแบบของศาสนสถาน ดังนี้

1.1 รูปแบบอาคาร มัสยิดมดฺจุมมฺอิสลามกับมัสยิดอัลฮูดาเป็นอาคารชั้นเดียวที่แสดงความเป็นเปอร์เซียไว้ด้านหน้าด้วยพิซาด (ประตูใหญ่ด้านหน้า) ที่ประดับด้วยกระเบื้องเขียนลายพรรณพฤกษา และการใช้ช่องโค้งยอดแหลมเช่นเดียวกับมัสยิดในอิหร่าน ส่วนมัสยิดกุฎีหลวงเป็นอาคารชั้นเดียวแต่ก่อด้านหน้าให้สูงเพื่อให้ง่ายต่อการขึ้นลงเหมือนอาคารสองชั้น แบบมัสยิดในอิหร่าน ด้านล่างทำเป็นช่องโค้งยอดแหลมเรียงต่อกันเป็นโถงทางเดินแบบมัสยิดในอิหร่าน

ส่วนกุฎีเจริญพาศน์มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ต่างไปจากศาสนสถานสามแห่งที่กล่าวมา คือเป็นอาคารชั้นเดียวทรงปั้นหยาลักษณะบ้านเรือนของไทยมาตั้งแต่แรกสร้าง (เดิมเป็นอาคารไม้) เนื่องจากสืบทอดของกุฎีเจริญพาศน์ต้องการรักษารูปทรงเดิมของพื้นที่ไว้ คาดว่ากุฎีเจริญพาศน์ถ่ายแบบมาจาก “กุฎีทอง” ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งมีต้นแบบมาจากสถาปัตยกรรมเปอร์เซียบริเวณริมทะเลสาบแคลเปียนอีกทอดหนึ่ง ทั้งนี้เกิดจากข้อสันนิษฐานที่ว่าเงอะหมัดเป็นชาวเมืองแถบทะเลสาบแคลเปียน ที่มีภูมิอากาศเป็นแบบอบอุ่นและฝนตกชุกใกล้เคียงกับภูมิอากาศในกรุงศรีอยุธยา สถาปัตยกรรมเปอร์เซียริมทะเลสาบแคลเปียนจึงเป็นอาคารทรงปั้นหย่าที่มีหลังคาลาดเอียงเพื่อระบายน้ำฝนเหมือนกับหลังคาบ้านเรือนของไทย¹⁰ และได้

166 ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี : สายสัมพันธ์ไทย-อิหร่านในบางสถาปัตยกรรม โดย วสนน สาณะเสน

สืบทอดต่อมายังกฎจารีตประเพณีปัจจุบัน

อนึ่ง ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีจะมีลานด้านหน้าอาคารเสมอเพื่อใช้เป็นพื้นที่สำหรับ
ขบวนแห่ในพิธีมะหะหร่า¹¹ เว้นแต่มีสยิดอัลฮุดาเนื่องจากมีพื้นที่จำกัด

1.2 โดมเป็นสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมอิสลามมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 8¹² ศาสนสถานของแขก
เจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีที่มีโดมมีเพียงสองแห่งคือมัสยิดกุฎีหลวงและมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม แม้จะมีขนาด
เล็กกว่าโดมของเปอร์เซียอยู่มากด้วยข้อจำกัดทางโครงสร้างและทุนทรัพย์ แต่ก็ออกแบบโดมให้ตัด
ปลายเล็กน้อยและก่อฐานโดมให้สูงตามลักษณะโดมของมัสยิดในอิหร่าน นอกจากนี้โดมที่ทาสีทอง
ยังคล้ายโดมบนสถานฝังศพของอิหม่ามริฎอ¹³ ที่เมืองมาฆาดและบนสถานฝังศพของท่านหญิงฟาฏี
มะฮัมมะฮ์¹⁴ ที่เมืองกุม สถานที่แสวงบุญสำคัญของมุสลิมในกายีอะฮ์ด้วย ยอดโดมทั้งสองของ
มัสยิดมดุงธรรมอิสลามยังประดับด้วยแผ่นโลหะฉลุลายเรียกว่า “ชะด่า”¹⁵ สัญลักษณ์ของผู้พลีชีพเพื่อ
ศาสนา รูปทรงของชะด่านี้ลดทอนมาจากดาบของอิหม่ามอะลีเรียกว่า “ซุลฟิการ์” (zulfikar) พบเห็น
ตามเครื่องแห่ในพิธีมะหะหร่าของชาวอิหร่าน¹⁶ ซุลฟิการ์เป็นดาบของศาสดามุฮัมมัดที่มอบให้อิหม่าม
อะลี จากอิหม่ามอะลีให้แก่อิหม่ามฮะซัน และจากอิหม่ามฮะซันให้แก่อิหม่ามฮุสเซน¹⁷ มีลักษณะเป็น
ดาบสองปลาย สำหรับมุสลิมในกายีอะฮ์ในปัจจุบันดาบเล่มนี้เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้เพื่อผดุงความ
ยุติธรรม¹⁸

1.3 พิชตาค (pishtaq) หรือที่แขกเจ้าเซ็นเรียกว่า “หน้าหล้า” หมายถึงประตูใหญ่ด้านหน้าอาคาร
ใช้อย่างแพร่หลายในมัสยิดที่อิหร่าน ตุรกีและอินเดียสมัยราชวงศ์โมกุล โดยได้รับอิทธิพลมาจาก
“ไอวาน” (iwan) ซึ่งเป็นประตูทางเข้าของวิหารบูชาไฟในลัทธิโซโรแอสเตอร์ ศาสนาเดิมของอิหร่าน
พิชตาคเป็นประตูรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากเจาะทางเข้าเป็นรูปช่องโค้งยอดแหลม ประดับลวดลายอย่าง
วิจิตรงดงาม¹⁹ มีความสูงพ้นตัวอาคาร เพื่อช่วยให้มัสยิดดูสูงใหญ่และงามสง่าสมกับเป็นสถานที่
สำหรับมัสการพระเจ้า อันเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างความประทับใจให้แก่แขกเจ้าเซ็น จากการสัมภาษณ์
ผู้คนในชุมชนและลักษณะของศาสนสถาน สามารถวิเคราะห์ได้ว่าในทัศนะของแขกเจ้าเซ็นนั้น
พิชตาคคือเอกลักษณ์ที่ชัดเจนที่สุดของสถาปัตยกรรมเปอร์เซียและเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตย-
กรรมที่ช่างสามารถสร้างให้ใกล้เคียงกับพิชตาคของเปอร์เซียได้มากที่สุด ความสูงเด่นของพิชตาค
ทำให้ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นแสดงความเป็นเปอร์เซียอย่างชัดเจนตั้งแต่แรกเห็น ทั้งยังช่วยขับ
ให้ศาสนสถานดูยิ่งใหญ่และเป็นสถานที่ที่พึงสรวมสมกับที่เป็นสถานที่ก้มกราบมัสการพระเจ้า
พิชตาคแบบเปอร์เซียที่ชัดเจนที่สุดคือพิชตาคของมัสยิดมดุงธรรมอิสลามและมัสยิดอัลฮุดา

1.4 ช่องโค้งยอดแหลมลดทอนมาจากซุ้มโค้งแบบจตุรศูนย์ (Four-Center Arch) ซึ่งเป็นโครงสร้าง
รับน้ำหนักอาคารของสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย มัสยิดในอิหร่านนิยมใช้ช่องโค้งยอดแหลมตกแต่ง

พื้นผิวอาคาร ศาสนสถานของอิหร่านจึงนำองค์ยอดแหลมมาประดับพื้นผิวอาคาร รวมถึงทำ
กรอบประตูและหน้าต่างเป็นรูปองค์ยอดแหลมเช่นกัน นอกจากนี้กรอบประตูของมัสยิดกุฎีหลวง
และของมัสยิดมดุงธรรมอิสลามยังทำเป็นเกลียวแบบกรอบประตูของมัสยิดอิหม่ามที่เมืองอิสฟา
ฮานด้วย

1.5 มิหรีบเป็นองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่ขาดไม่ได้ในมัสยิด เพราะมิหรีบคือประมุขทิศ
ในการประกอบศาสนกิจ เป็นสัญลักษณ์ระบุทิศทางสู่วิหารกะอ์บะฮ์ ที่กรุงมักกะฮ์ ประเทศ
ซาอุดีอาระเบีย ส่วนใหญ่เป็นช่องเว้าเข้าไปในผนังเพื่อให้อิหม่ามเข้าไปนำประกอบพิธีกรรม ด้วย
ความสำคัญดังกล่าวจึงทำให้มิหรีบเป็นพื้นที่ที่ได้รับการตกแต่งอย่างวิจิตรบรรจงที่สุดในมัสยิด²⁰
มิหรีบบนแบบเปอร์เซียจะมีลักษณะสอดคล้องกับพิฆตาคคือเป็นซุ้มโค้งยอดแหลมเว้าเข้าไปในกรอบ
ผนังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและประดับด้วยกระเบื้องเขียนลายอักษรประดิษฐ์กับลายพรรณพฤกษา
ดังเช่นมิหรีบของมัสยิดมดุงธรรมอิสลามกับที่มัสยิดอัลฮุดา

1.6 กระเบื้องสีน้ำเงินลายพรรณพฤกษาและอักษรประดิษฐ์ แม้ศาสนาอิสลามจะไม่มีรูปเคารพหรือ
รูปสิ่งมีชีวิตเนื่องจากถือเป็นการเทียบเคียงอำนาจของพระเจ้า แต่ศาสนาอิสลามมิได้ปฏิเสธงาน
ศิลปะและความสวยงามตราบนิดที่สิ่งนั้นไม่ขัดกับหลักศาสนา ตลอดจนเป็นเครื่องเตือนใจบรรดา
มุสลิมให้ระลึกถึงพระเจ้าอยู่เสมอ ศิลปินมุสลิมจึงนำธรรมชาติมาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบ
ลายพรรณพฤกษาเพื่อสื่อถึงสรวงสวรรค์และอำนาจของพระเจ้าในการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ และนำ
พระดำรัสของพระองค์ในคัมภีร์อัลกุรอานมาเป็นแรงบันดาลใจในการออกแบบลายอักษรประดิษฐ์
เราจะพบว่ามัสยิดในอิหร่านนิยมประดับด้วยกระเบื้องสีน้ำเงิน²¹ เป็นลายพรรณพฤกษาและลาย
อักษรประดิษฐ์ทั่วพื้นผิวของอาคาร ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีก็ประดับตกแต่งใน
ลักษณะเดียวกันโดยสั่งทำกระเบื้องจากอิหร่าน ดังที่ปรากฏบนกำแพงกบิลัต²² มิหรีบและเสา
ภายในกุฎีเจริญพาศน์ พิชตาคและมิหรีบของมัสยิดมดุงธรรมอิสลาม และพิฆตาคของมัสยิด
อัลฮุดา

ตำแหน่งของกระเบื้องยังแสดงถึงความสำคัญของบริเวณที่กระเบื้องประดับอยู่อีกด้วย การประดับ
กระเบื้องบนพิฆตาคก็เพื่อสร้างความโดดเด่นของอาคารและแสดงความเป็นเปอร์เซียให้เห็นชัดเจน
ตั้งแต่หน้าอาคาร ในขณะที่การประดับกระเบื้องบนมิหรีบเป็นเพราะมิหรีบมีความสำคัญในฐานะ
ที่เป็นประมุขทิศระบุทิศทางสู่วิหารกะอ์บะฮ์ ที่กรุงมักกะฮ์

168 ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี : สายสัมพันธ์ไทย-อิหร่านในบางสถาปัตยกรรม โดย วสนน สาณะเสน

2. สัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์

นอกจากนับถือพระเจ้าและศาสดามุฮัมมัดแล้ว มุสลิมนิกายชีอะฮ์ยังนับถือผู้สืบทอดที่ถูกต้องของท่านศาสดาคืออิมามอะลี รวมถึงอิมามที่เป็นทายาทสายตรงสืบทอดจากอิมามอะลีรวม 12 องค์ ดังนั้นเพื่อแสดงความเชื่อของตนท่ามกลางสังคมกรุงเทพฯ ที่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นจึงปรากฏสัญลักษณ์บางอย่างที่แตกต่างไปจากที่พบในมัสยิดของมุสลิมนิกายซุนนี สัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ หมายถึงเครื่องหมาย สิ่งของ หรือองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงความเชื่อในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ ปรากฏอยู่ทั่วไปในศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี สิ่งที่สำคัญคือสัญลักษณ์เหล่านี้มิได้แสดงความเป็นเปอร์เซียด้วยการจัดวางให้เหมือนอย่างที่พบในมัสยิดที่อิหร่าน หากแต่แสดงความเป็นเปอร์เซียในด้านความเชื่อทางศาสนาที่มีร่วมกับอิหร่าน การประดับสัญลักษณ์ไว้ในศาสนสถานก็เพื่อเตือนใจให้ระลึกถึงพระเจ้า และการพลีชีพเพื่อผดุงคุณธรรมของอิมามตามความเชื่อของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ ดังนั้นจึงควรทำความเข้าใจหลักความเชื่อของศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์อันเป็นที่มาของสัญลักษณ์ควบคู่ไปกับลักษณะของสัญลักษณ์ ดังนี้

2.1 ปัจจุบันคือกลุ่ม “ผู้บริสุทธิ์ทั้งห้า” ได้แก่ ศาสดามุฮัมมัดและบุคคลในครอบครัวอีก 4 ท่านคือ อะลี (บุตรบุญธรรมและบุตรเขยของศาสดามุฮัมมัด) นางฟาฏิมะฮ์ (ธิดาของศาสดามุฮัมมัด) ฮะซัน และฮุเซน (บุตรสองคนของอะลากับนางฟาฏิมะฮ์) ในทัศนะของมุสลิมชีอะฮ์บุคคลในครอบครัวของศาสดามุฮัมมัดเป็นผู้มีสิทธิสืบทอดตำแหน่งผู้นำประชาคมมุสลิมต่อจากท่านและยอมพลีชีพเพื่ออำนาจไว้ซึ่งหนทางอันถูกต้องของศาสนาอิสลามที่ท่านศาสดานำมาเผยแผ่ แขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีประดับปัจจุบันไว้ที่มีหรือบเพื่อให้เห็นชัดเจนขณะประกอบศาสนกิจ โดยอยู่ต่อลงมาจากพระนามของพระเจ้า ดังเห็นได้จากมีหรือบของกุฎีเจริญพาศน์และมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม พระนามของแต่ละท่านยังพบในบริเวณอื่นของศาสนสถาน เช่น พระนามของอิมามฮุเซนที่ได้โดมมินาเรตของมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม เป็นต้น

2.2 นะบูวัตเป็นสัญลักษณ์รูปแผ่นกลมที่บรรจุสามพระนามสำคัญ อันได้แก่พระนามของพระเจ้า ศาสดามุฮัมมัดและอะลี ความหมายของนะบูวัตคือรูปย่อของข้อความเชื่อสำคัญของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ที่กล่าวว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ มุฮัมมัดคือศาสนทูตของพระองค์และอะลีคือผู้สืบทอดของมุฮัมมัดและคือบ่าวของพระเจ้า”²³ นะบูวัตนี้พบที่มีหรือบของกุฎีเจริญพาศน์แห่งเดียว

2.3 คานพักเครื่องหมี่ไว้เพื่อวางพัก “ไม้เชิญ”²⁴ เครื่องแห่งสำคัญในพิธีมะหะหฺร่า ศาสนสถาน

ของแขกเจ้าเซ็นทุกแห่งมีคานพักเครื่องแหกเว้นมัสยิดอัลสุดาซึ่งเป็นแห่งเดียวที่ประกอบพิธีมะหะหฺร่าแตกต่างจากพิธีมะหะหฺร่าของแขกเจ้าเซ็นกลุ่มเดิมเนื่องจากสืบทอดของมัสยิดอัลสุดาเป็นมุสลิมนิกายชีอะฮ์กลุ่มใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากอิหร่านโดยตรง

2.4 ชั้นชะดัตเป็นแท่นสูงที่อยู่หน้ามืหรือบ เป็นสัญลักษณ์แทนตำแหน่งที่อิหม่ามอะลีถูกสังหารในมัสยิดเมืองกูพะฮ์ขณะกำลังมาฆะ²⁵ มีไว้เพื่อเป็นการรำลึกถึงและให้เกียรติต่ออิหม่ามอะลีผู้เป็นต้นทางของนิกายชีอะฮ์และเป็นอิหม่ามองค์แรกในบรรดาอิหม่าม 12 องค์ ของแขกเจ้าเซ็น

2.5 การตกแต่งศาสนสถานในช่วงพิธีมะหะหฺร่า พิธีมะหะหฺร่า คือพิธีรำลึกถึงโศกนาฏกรรมการพลีชีพของอิหม่ามฮุเซนและผู้ติดตาม 72 คน เพื่อแสดงความยุติธรรม ณ ทุก์กระบะลา ในประเทศอิรักปัจจุบัน แขกเจ้าเซ็นจะจัดพิธีนี้ในเดือนแรกของปฏิทินอิสลามคือเดือนมุฮัรรอม จึงเป็นที่มาของชื่อพิธีมะหะหฺร่า โดยจัดต่อเนื่อง 10 วัน พิธีในแต่ละวันประกอบด้วยการเล่าย้อนอดีตเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอิหม่ามฮุเซน สลับกับการตีกกตัวเพื่อแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อการพลีชีพของอิหม่าม ตลอดสิบวันของพิธีมะหะหฺร่าจะเป็นช่วงที่ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นเต็มไปด้วยการประดับสัญลักษณ์ที่สื่อถึงความเชื่อของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ สำหรับแขกเจ้าเซ็น ศาสนสถานจึงมีใช่เพียงสถานที่สำหรับนมัสการพระเจ้า หากแต่เป็นสถานที่จำลองโศกนาฏกรรมที่กระบะลาด้วย พื้นที่ของศาสนสถานจึงเปลี่ยนบทบาทไปตามเหตุการณ์ในพิธีกรรม เช่น คัยมาร์ ทุก์กระบะลา ฯลฯ²⁶ ดังนั้นเมื่อเข้าสู่ช่วงเตรียมพิธีมะหะหฺร่า แขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีจะนำผ้าสีดำมาตกแต่งภายในมัสยิด เช่นพันไว้ที่เสาหรือห้อยแขวนตามจุดต่างๆ ของอาคาร เพื่อสร้างบรรยากาศของความตายและความทุกข์โศกที่กระบะลาตลอดจนเพื่อให้รำลึกถึงการเสียชีวิตของอิหม่ามฮุเซนกับผู้ติดตาม นอกจากตกแต่งด้วยผ้าสีดำแล้วยังตกแต่งด้วยผ้าที่เขียนภาพหรือข้อความเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่กระบะลาด้วย

2.6 โรงเก็บใต้ระบัตเป็นสถานที่สำหรับเก็บใต้ระบัต²⁷ หรือโรงศพจำลองของอิหม่ามฮุเซนและผู้ติดตาม ถือเป็นเครื่องแหกชิ้นสำคัญในพิธีมะหะหฺร่า โดยตั้งอยู่ด้านหลังศาสนสถานและถูกปิดไว้เสมอจนกว่าจะถึงพิธีมะหะหฺร่าโรงใต้ระบัตจึงจะถูกเปิดขึ้นอีกครั้ง โรงใต้ระบัตยังเป็นสถานที่จำลองทุก์กระบะลา ค่ายทหารหรือกระโจม ในพิธีมะหะหฺร่าด้วย

นอกจากสัญลักษณ์ต่างๆ ที่กล่าวมา ยังมีสัญลักษณ์อื่นๆ อีกที่สื่อถึงความเชื่อของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ที่ปรากฏในศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพและข้อความบนป้ายผ้าที่แขวนอยู่ในศาสนสถาน เช่น รูป “ซุลฟีกอร์” ดาบสองปลายที่ศาสดามุฮัมมัดมอบให้อะลีและส่งต่อมายังอิหม่ามฮุเซน เป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ของอิหม่ามฮุเซนเพื่อแสดงความยุติธรรม ชื่อของบุคคลสำคัญในโศกนาฏกรรมที่กระบะลา ฯลฯ เหล่านี้เป็นรายละเอียดปลีกย่อยที่ควรได้รับ

170 ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี : สายสัมพันธ์ไทย-อิหร่านในมานุษยวิทยา โดย วสนน สาณะเสน

การศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งต่อไปโดยอาศัยความเข้าใจในหลักการของศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ เป็นสำคัญ

สรุปและอภิปรายผล

ศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีเป็น “ศาสนสถานแบบเปอร์เซีย” ที่มีได้มีรูปลักษณ์อย่างสถาปัตยกรรมเปอร์เซียทุกประการด้วยข้อจำกัดและลักษณะท้องถิ่นของชุมชน แต่แขกเจ้าเซ็นเลือกองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมบางอย่างที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเปอร์เซียมาสร้างศาสนสถาน และนำสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ที่สะท้อนความเชื่อในศาสนา ร่วมกับอิหร่านมาตกแต่ง โดยประยุกต์เข้ากับลักษณะท้องถิ่นของชุมชนแล้วรังสรรค์ให้ใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมเปอร์เซียของอิหร่าน

ความเป็นเปอร์เซียเริ่มตั้งแต่รูปแบบอาคาร ตามด้วยองค์ประกอบที่เป็นเอกลักษณ์ของสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย ได้แก่ โดมแบบตวัดปลายยอดที่ตั้งบนฐานสูง พิชตาคที่สูงสง่า ช่องโค้งยอดแหลมที่ลดทอนมาจากซุ้มโค้งของเปอร์เซีย มิหรอบที่ประดับลวดลาย และการตกแต่งด้วยกระเบื้องสีน้ำเงินลายพรรณพฤกษากับอักษรประดิษฐ์ อย่างไรก็ตามองค์ประกอบที่แสดงความเป็นเปอร์เซียชัดเจนที่สุดและสามารถสร้างให้ใกล้เคียงกับอิหร่านที่สุดคือพิชตาค ซึ่งสูงเด่นเป็นสง่าทั้งยังประดับกระเบื้องอย่างสวยงามจนทำให้ศาสนสถานแต่ละแห่งฉายความเป็นเปอร์เซียตั้งแต่แรกเห็น

ส่วนสัญลักษณ์เนื่องในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ ที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี เป็นทั้งเครื่องหมาย สิ่งของ รวมถึงองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรม ได้แก่ ป้ายจัน (พระนามของผู้บริสุทธิ์ทั้งห้า) นะบูวัต (ข้อความเชื่อของมุสลิมชีอะฮ์) คานพักเครื่องแห่ (คานรับเครื่องแห่ในพิธีมะหะร่า) ชั้นชะดัต (แท่นแทนตำแหน่งที่อิหม่ามอะลีถูกสังหาร) การตกแต่งศาสนสถานช่วงพิธีมะหะร่า และโรงใต้ระบัต (โรงเก็บโลงพระศพจำลอง) สัญลักษณ์เหล่านี้มิได้แสดงความเป็นเปอร์เซียด้วยการจัดวางให้เหมือนอย่างมัสยิดที่อิหร่าน หากแต่แสดงความเป็นเปอร์เซียในด้านความเชื่อทางศาสนาที่มีร่วมกับอิหร่าน และมีจุดประสงค์เพื่อเพื่อเตือนใจให้ระลึกถึงพระเจ้าและวิถีทางของอิสลามที่ถูกต้องตามความเชื่อของมุสลิมนิกายชีอะฮ์

เห็นได้ว่าศาสนสถานของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีเป็น “ศาสนสถานแบบเปอร์เซีย” ที่หล่อหลอมขึ้นจากความประทับใจของแขกเจ้าเซ็นที่มีต่อสถาปัตยกรรมเปอร์เซีย ผสานเข้ากับลักษณะท้องถิ่น

ของชุมชนจนก่อให้เกิดเป็นสถาปัตยกรรมเปอร์เซียที่สวยงามในอีกรูปแบบหนึ่ง ทั้งนี้ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีมิได้มีคุณค่าทางความงามเท่านั้น หากแต่ยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมด้วยการเล่าขานเรื่องราวของชุมชนแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรี อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ความเชื่อในศาสนาอิสลามนิกายชีอะฮ์ และสายสัมพันธ์ระหว่างแขกเจ้าเซ็นกับชาวอิหร่านผ่านรูปแบบสถาปัตยกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆ ที่ปรากฏในศาสนสถานของพวกเขา นั่นเอง ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของแขกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีจึงเป็นสถาปัตยกรรมที่ควรค่าแก่การศึกษาและอนุรักษ์สืบไป



ภาพที่ 1

ภาพขุนนางแขกเจ้าเซ็นในจิตรกรรม
วัดสุพรรณาราม
ธนภัทร์ ลิมห์ลั่นยกุล



ภาพที่ 2

ภาพพิธีมะโหรีของแขกเจ้าเซ็น
วัดโพธิ์ปฐมาวาส จ.สงขลา
มนัสสวาส กุลวงศ์



ภาพที่ 3 มัสยิดกุฎีหลวง



ภาพที่ 4 กุฎีเจริญพาศน์

176 ศาสนสถานแบบเปอร์เซียของเขากำเข้ในฉะบุนบุรี : สายลับพันธิไทย-อิหร่านในบานสถาปัตยกรรม โดย วสนน สาณะเสน



ภาพที่ 5 มัสยิดผดุงธรรมอิสลาม



ภาพที่ 6 มัสยิดอัลสุดา



ภาพที่ 7

ภาพเปรียบเทียบรูปแบบอาคารของมัสยิด
ผดุงธรรมอิสลาม
มัสยิดอัลฮูดา กับมัสยิดในอิหร่าน



ภาพที่ 8

ภาพเปรียบเทียบหลังคาของกุฎีเจริญพาศน์กับ
หลังคาของสถานฝังศพที่เมืองกิลาน
บริเวณทะเลสาบแคลเปียนในอิหร่าน



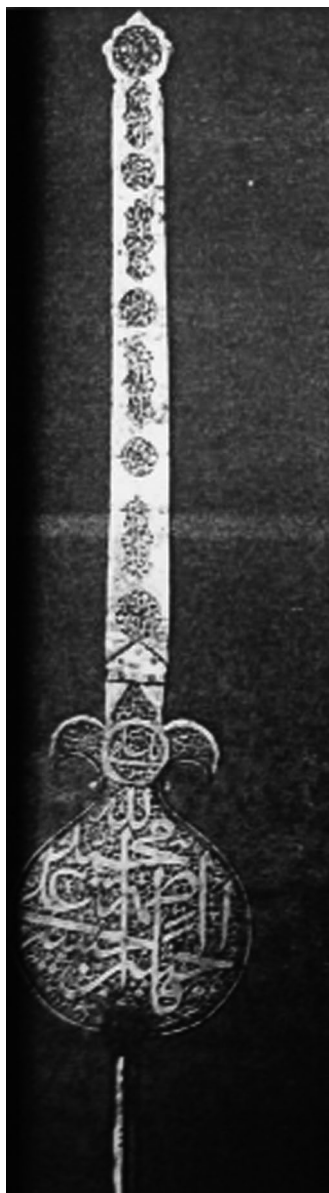
ภาพที่ ๑

ภาพเปรียบเทียบโดมของมัสยิดกุฎีหลวง
มัสยิดนดุจธรรมอิสลามกับโดมของมัสยิดในอิหร่าน



ภาพที่ 10

ชะดำนยอดโดมมัสยิดนดุจธรรมอิสลาม



ภาพที่ 11

ชะดาบนเครื่องแทนพิธีมะหะร่าของชาวอิหร่าน
Canby, Sheila R. (2005). Islamic Art in
Detail. China: C&C Offset Printing.



ภาพที่ 12 สถานฝังศพของอิหม่ามริฎอ เมืองมาฮาด



ภาพที่ 13 สถานฝังศพของท่านหญิงฟาฏิมะฮ์มะซูนะฮ์ เมืองกุม



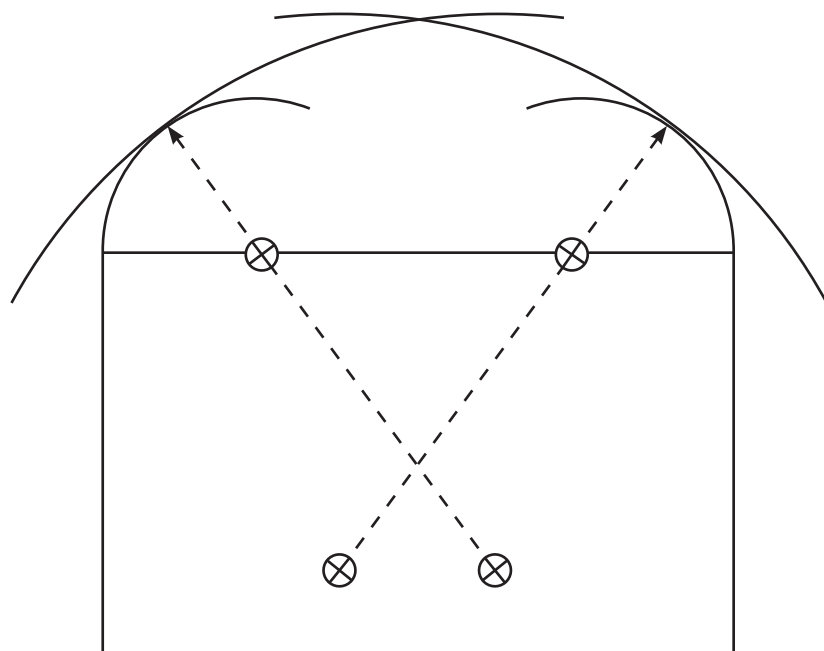
ภาพที่ 14

ภาพเปรียบเทียบพิซดาคของมัสยิดมดงธรรมอิสลาม
มัสยิดอัลฮุฎา กับพิซดาคของมัสยิดในอิหร่าน



ภาพที่ 15

ภาพเปรียบเทียบการใช้ช่องโค้งยอดแหลมตกแต่งผิวอาคาร
มัสยิดกุฎีหลวงกับมัสยิดในอิหร่าน



ภาพที่ 16

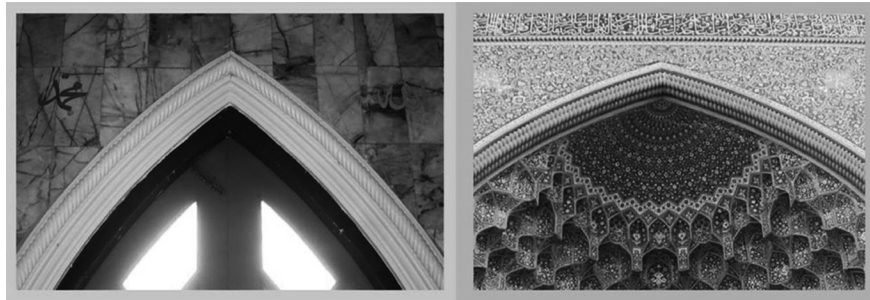
ซุ้มโค้งแบบจตุรศุนย์



ภาพที่ 17 ประตูห้องโค้งยอดแหลมของมัสยิดทุ่งธรรมอิสลาม



ภาพที่ 18 ประตูห้องโค้งยอดแหลมของมัสยิดอัลสุดา



ภาพที่ 19

ภาพเปรียบเทียบกรอบประตูลายเกลียวของ
มัสยิดกุฎีหลวงกับมัสยิดอิหม่าม เมืองอิสฟาฮาน



ภาพที่ 20

ภาพเปรียบเทียบมืหรือบของมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม
และมัสยิดอัลฮุดา กับมัสยิดในอิหร่าน



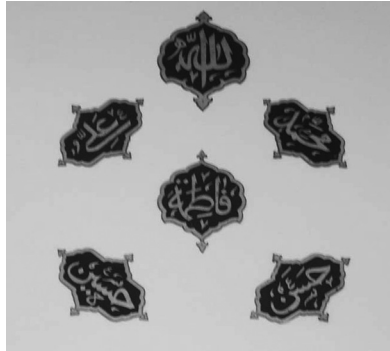
ภาพที่ 21

ภาพเปรียบเทียบการประดับกระเบื้องที่กุฎีเจเรญู
พาศน์ มัสยิดมดุงธรรมอิสลามและมัสยิดอัลฮุดา
กับมัสยิดในอิหร่าน



ภาพที่ 22

ป้ายจดต้นในมืหรือบของกุฎีเจเรญูพาศน์



ภาพที่ 23

ปัญญาต้นเหนือมีหรือบของมัสยิดผดุงธรรมอิสลาม



ภาพที่ 24

พระนามของอิหม่ามฮูเซนที่โดมมيناเรตมัสยิด
ผดุงธรรมอิสลาม



ภาพที่ 25

นะบูวัตในมีหรือบของกุฎีเจริญพาศน์



ภาพที่ 26

คานพักเครื่องแห่ของมัสยิดกุฎีหลวง
กุฎีเจริญพาศน์และมัสยิดนุดงธรรมอิสลาม



ภาพที่ 27

ชั้นชะดัต (บันได) ของมัสยิดกุฎีหลวง



ภาพที่ 28

ชั้นชะดัต (บริเวณพรมสีแดง) ของมัสยิดมดฺจุมมิลอิสลาม



ภาพที่ 29

การตกแต่งในช่วงพิธีมะหะร่าที่มีสลิดกุฎีหลวง
และกุฎีเจริญพาศน์



ภาพที่ 30

รงได้ระบัตของมัสยิดกุฎีหลวงและกุฎีเจริญพาศน์

ข้อมูลSSN

- 1 เป็นศาสนาประจำชาติของอิหร่านตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 สาขาอิหม่าม 12 องค์เป็นสาขาที่มีผู้นับถือมากที่สุดในบรรดาสาขาต่างๆ ของนิกายชีอะฮ์ มุสลิมกลุ่มนี้นับถือพระเจ้าและศาสดามุฮัมมัดแล้ว ยังนับถือผู้สืบทอดที่ถูกต้องของท่านศาสดาคืออิหม่ามอะลี รวมถึงอิหม่ามที่เป็นทายาทสายตรงสืบทอดจากอิหม่ามอะลีรวม 12 องค์ “อิษนาอัสชะรียะฮ์” เป็นภาษาอาหรับแปลว่าสิบสอง. ดู จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *กูฏีเจ้าเซ็น: ศาสนสถานมุสลิมชีอะฮ์ในสมัยรัตนโกสินทร์*. วารสารไทยศึกษา 5. 1 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2552. 148.
- 2 ประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ. *มุสลิมในประเทศไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: หอสมุดกลาง สายสกุลสุลต่าน สุลัยมาน. 2539. 26.
- 3 จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *ขุนนางกรมท่าขาว การศึกษาบทบาทและหน้าที่ในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2153-2435*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. 2546. 359.
- 4 แยกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีเรียกศาสนสถานของตนว่า “กะดี” หรือ “กูฏี” ซึ่งมีความหมายเกินกว่าคำว่า “มัสยิด” กล่าวคือกะดีกับมัสยิดหมายถึงสถานที่สำหรับมัสการพระเจ้าเหมือนกัน แต่กะดียังหมายถึงสถานที่รำลึกถึงการพลีชีพของอิหม่ามฮุเซนและเป็นสถานที่สำหรับประกอบพิธีอาชูรอด้วย แม้ภายหลังศาสนสถานของแยกเจ้าเซ็นในฝั่งธนบุรีจะถูกเปลี่ยนชื่อเป็นมัสยิดตามพระราชบัญญัติมัสยิดอิสลามแต่แยกเจ้าเซ็นยังคงใช้คำว่ากะดีอยู่ งานวิจัยชิ้นนี้จึงใช้คำว่า “ศาสนสถาน” เพื่อให้มีความหมายเป็นสากล
- 5 มัสยิดอัลฮูดาตั้งอยู่ที่เขตคลองสาน ซึ่งอยู่นอกพื้นที่ของชุมชนแยกเจ้าเซ็นที่ริมคลองบางหลวง แต่นับรวมว่าเป็นศาสนสถานแบบเปอร์เซียเนื่องจากมัสยิดอัลฮูดาก่อตั้งโดยแยกเจ้าเซ็นกลุ่มหนึ่งที่แยกตัวออกไปตั้งชุมชนและศาสนสถานแห่งใหม่ และศาสนสถานก็มียอดประกอบของสถาปัตยกรรมเปอร์เซียที่ชัดเจน
- 6 ได้แก่มัสยิดกูฏีหลวงที่เดิมตั้งอยู่ที่ปากคลองมอญ แต่เมื่อรัฐบาลต้องการเวนคืนที่ดินใน พ.ศ. 2486 จึงย้ายไปอยู่ที่ถนนพรานนก เขตบางกอกน้อยตราบจนปัจจุบัน
- 7 เช่น มัสยิดกูฏีหลวงหลังเดิมมีหน้ามุขเป็นซุ้มไม้จลุลายอย่างเรือนไม้แบบชนมบั้งซิง หรือมัสยิดมดุงธรรมอิสลามหลังเดิมที่เป็นอาคารไม้หลังคาจตุรมุขมีโดมตรงกลาง เป็นต้น
- 8 สัมภาษณ์ วิษณุ ปุยสำลี. อิหม่ามประจำมัสยิดอัลฮูดา. ตุลาคม 2555.
- 9 ไม่กล่าวถึงมัสยิดคิลพัลลาห์ เนื่องจากมิได้มีรูปแบบเป็นสถาปัตยกรรมเปอร์เซียชัดเจนเท่ากับศาสนสถานสี่แห่งที่เหลือ
- 10 จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *กูฏีเจ้าเซ็น: ศาสนสถานมุสลิมชีอะฮ์ในสมัยรัตนโกสินทร์*. วารสารไทยศึกษา 5. 1 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2552. 179-180.
- 11 เป็นพิธีรำลึกถึงการพลีชีพของอิหม่ามฮุเซนและผู้ติดตามจำนวน 72 คน ณทุ่งกัรบลา ประเทศอิรัก เมื่อ ฮ.ศ.61 (ค.ศ. 680) ปัจจุบันพิธีมะหะร่าจัดขึ้นในเดือนแรกของปฏิทินอิสลาม คือเดือนมุฮัรรอมของทุกปี จึงเป็นที่มาของชื่อพิธี “มะหะร่า” ซึ่งจัดต่อเนื่อง 10 วัน พิธีในแต่ละวันประกอบด้วยการเล่าย้อนอดีตเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอิหม่ามฮุเซน สลับกับการตีอกขกตัวเพื่อแสดงความเสียใจอย่างสุดซึ้งต่อการพลีชีพของอิหม่าม ความเข้มข้นของเหตุการณ์จะทวีขึ้นเป็นลำดับจนกระทั่งวันสุดท้าย คือวันอาชูรอ ซึ่งเป็นวันที่อิหม่ามฮุเซนเสียชีวิต พิธีมะหะร่าจึงผู้เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “พิธีอาชูรอ” (อาชูรอ ภาษาอาหรับแปลว่า ลีบ). ดู. ธีรนนท์ ช่วงพิชิต. *พิธีเจ้าเซ็น (อาชูรอ): อัตลักษณ์และการดำรงชาติพันธุ์ของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสังคมไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. 2551.
- 12 จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โดมถูกนำมาใช้ในสถาปัตยกรรมอิสลามครั้งแรกที่มัสยิดหลวงแห่งเมืองดามัสกัสโดยชาวอาหรับราชวงศ์อุมัยยัด (เรื่องอำนาจช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 7-8) โดยนำเทคนิคการสร้างมาจากสถาปัตยกรรมไบแซนไทน์ โดยสร้างคลุมเหนือตำแหน่งของมัสยิดเพื่อแสดงอำนาจของผู้ที่มีทั้งอำนาจทางการเมืองและทางศาสนา มัสยิดในยุคต่อมาจึงสร้างโดมตามแบบมัสยิดหลวงแห่งนี้จนทำให้โดมกลายเป็นสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมอิสลามไป ในที่สุด ส่วนโดมของชาวเปอร์เซียพัฒนามาจากหลังคาโค้งของพระราชวังในสมัยราชวงศ์ซัสซานี (เรื่องอำนาจช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 3-7) ราชวงศ์ของชาวเปอร์เซียสมัยก่อนเข้ารับศาสนาอิสลาม
- 13 อิหม่ามอะลี อัล วิฎอ เป็นอิหม่ามลำดับที่ 8 ในบรรดาอิหม่าม 12 องค์ ท่านเสียชีวิตที่เมืองมาฆาด ประเทศอิหร่าน
- 14 น้องสาวของอิหม่ามวิฎอ ท่านเสียชีวิตที่เมืองกุมระหว่างการเดินทางไปเยี่ยมพี่ชาย
- 15 กร่อนเสียงมาจากคำภาษาอาหรับคือคำว่า “ซุซดา” อันเป็นพหูพจน์ของคำว่า “ชะฮีด” แปลว่าผู้ที่พลีชีพเพื่อวิถีทางของอิสลาม. ดู ธีรนนท์ ช่วงพิชิต. *พิธีเจ้าเซ็น (อาชูรอ): อัตลักษณ์และการดำรงชาติพันธุ์ของมุสลิมนิกายชีอะฮ์ในสังคมไทย*.

- วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551. 268.
- 16 สัมภาษณ์ ทำเนียบ แสงเงิน. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. มีนาคม 2556.
 - 17 อีรันทน์ ช่วงพิชิต. พิธีเจ้าเซ่น (อาซูรอ): อัตลักษณ์และการดำรงชาติพันธุ์ของมุสลิมในกายซ็อบะฮ์ในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551. 269.
 - 18 Gauding, Madonna. *The Signs and Symbols Bible*. China: Octopus Publishing Group, 2009. 105.
 - 19 Petersen, Andrew. *Dictionary of Islamic Architecture*. London: Routledge, 1996. 221.
 - 20 Frishman, Martin, Editor. *The Mosque: History, Architectural Development and Regional Diversity*. New York: Thames and Hudson, 1994. 35.
 - 21 เป็นสิ่งที่ได้จากโคบอลต์หรือหินเทอคอยซ์นำมาบดเป็นผงละเอียดแล้วนำไปเผาพร้อมกับกระเบื้องเพื่อให้ผงสียละลายเคลือบผิวกระเบื้อง เทอคอยซ์เป็นรัตนชาติที่มีมากในอิหร่าน
 - 22 คือกำแพงด้านหนึ่งในมัสยิดที่หันไปสู่วิหารกะอ์บะฮ์ที่กรุงมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย เป็นที่ตั้งของมืหริบ คำว่า "กิบลัต" ในภาษาอาหรับแปลว่าทิศ ในที่นี้หมายถึงทิศที่หันไปสู่วิหารกะอ์บะฮ์
 - 23 มุสลิมในกายซูนี จะกล่าวเพียงสองประโยคแรกคือ "ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากพระเจ้า และมุฮัมมัดคือศาสนทูตของพระเจ้า"
 - 24 เป็นสัญลักษณ์แทนอิหม่ามฮูเซนและกองทัพ การวางไม้เชิญพักไว้บนคานพักเครื่องแต่งหมายถึงท่านและกองทัพได้เดินทางมาถึงที่หมายแล้ว. สัมภาษณ์ อีรันทน์ ช่วงพิชิต. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. มกราคม 2556.
 - 25 เป็นภาษาฟาร์ซี (ภาษาราชการของอิหร่าน) หมายถึงการละหมาด
 - 26 สัมภาษณ์ จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ธันวาคม 2555.
 - 27 กร่อนเสียงมาจากภาษาฟาร์ซีคือคำว่า "เตาบูร" ซึ่งแปลว่าโรงศพ

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

- จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์. ภูมิเจ้าเซ็น: ศาสนสถานมุสลิมชื้อฮ์ในสมัยรัตนโกสินทร์. วารสารไทยคดีศึกษา, 2552. 5(1), 142-185.
- _____. กุหลาบเปอร์เซียในราชอุทยานกรุงสยาม: รุปรอยวัฒนธรรมอินโด-อิหร่านในศิลปกรรมไทยสมัยอยุธยา. ศิลปวัฒนธรรม, 2548. 26(11), 78-99.
- _____. อิหร่านศึกษาในประเทศไทย. สถาบันเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2549.
- จักรพันธุ์ กังวาล และคนอื่นๆ. กรุ่นกลิ่นอารยธรรมเปอร์เซียในเมืองสยาม. กรุงเทพฯ: มติชน, 2552.
- เชษฐา ดิษฐกุล. สถาปัตยกรรมอิหร่านและเอเชียกลาง. เอกสารประกอบการสอนวิชาศิลปะอิสลาม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.
- ธีรนนท์ ช่วงพิชิต. พิธีเจ้าเซ็น(มะหะหฺร่า): อัตลักษณ์และการดำรงชาติพันธุ์ของมุสลิมในกายชื้อฮ์ในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.
- ประยูรศักดิ์ ขลายนเดชะ. มุสลิมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ทอสมุดกลาง สายสกุลสุลต่าน สุลัยมาน, 2539.
- มารีสา พิบูลศิริ. การจัดการการสื่อสารสัญญาณผ่านพิธี "มุฮัรอม" เพื่อสร้างเอกลักษณ์ของมุสลิมในกายชื้อฮ์. วิทยานิพนธ์วารสารศาตรมหาบัณฑิต คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- วสมน ลานะเสน. มืหรับ: ศูนย์รวมศรัทธาและหัวใจของมัสยิด. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2555. 14(1), 69-76.
- สถาบันดาอ์ อหุลลียะฮ์(อ.). เขียนไว้ก่อนจะกลายเป็นอดีต. วารสารสายธาร, 2541. 6(36).
- อาดิศร์ รัชมนัน. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.
- อัล ฮัยย์ มูล วี มีรซา กุลาม อับบาส อะลี ซาฮิบ, แปลโดย เทวการานี. ฮุเซน วีรชนแห่งอิสลาม. กรุงเทพฯ: สถาบันส่งเสริมการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับอิสลาม, 2546.

เอกสารภาษาอังกฤษ

- Canby, Sheila R.. Islamic Art in Detail. China: C&C Offset Printing, 2005.
- Carey, Moya. The Illustrated Encyclopedia of Islamic Art and Architecture. New York: Lorenz Books, 2010.
- Curatola, Giovanni. The art and architecture of Persia. New York: Abbeville, 2007.
- Gauding, Madonna. The Signs and Symbols Bible. London: Godsfield Press, 2009.
- Hillenbrand, Robert. Islamic Architecture: form, function and meaning. New York: Edinburg University Press, 1994.
- Petersen, Andrew. Dictionary of Islamic Architecture. London: Routledge, 1996.

สัมภาษณ์

- กิตติศักดิ์ บุรณสมภพ. ผู้อาวุโสที่มีสยิดมดุงธรรมอิสลาม. สัมภาษณ์. มกราคม 2556.
- จุฬิศพงค์ จุฬารัตน์. อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สัมภาษณ์. ธันวาคม 2555.
- ทำเนียบ แสงเงิน. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. สัมภาษณ์. มีนาคม 2556.
- ธีรนนท์ ช่วงพิชิต. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. สัมภาษณ์. มกราคม 2556.
- วิษณุ ปุ้ยสำลี (เชคกุลามอะลี). อิหม่ามประจำมัสยิดอัล-ฮูดา. สัมภาษณ์. ตุลาคม 2555.